Оксана Ковальчук

ПРИНЦИП ІСТОРИЗМУ В ІСТОРІОГРАФІЇ ДОБИ РОМАНТИЗМУ

Протягом багатьох десятиліть вітчизняна та зарубіжна історіографія оперували категорією "історизм". Однак, такий звичний для зацікавленого читача термін і обов'язковий для кожного історика метод дослідження насправді виявився недостатньо "прозорим" для того, щоб стати допоміжним знаряддям в руках історика. Навпаки, цьому терміну притаманний полісемантизм, власний шлях розвитку та коло проблем, які заслуговують на окреме дослідження. Зрештою, таких досліджень, присвячених саме принципу історизму як у радянській, так і в зарубіжній історіографії існує немало. Не вдаючись до широкого історіографічного огляду, зосередимо увагу саме на складності визначення принципу історизму. Оскільки, він був однією з базових категорій радянської історіографії, то саме радянська історична наука намагалася підвести наукову базу під принцип історизму, виходячи з його об'єктивності, тобто властивості, що притаманна самому історичному буттю. Дослідження історизму здійснювалося на основі системного підходу: "Звертає увагу на себе те, що можливість виявити об'єктивний зміст предмета в історії пов'язується перш за все з системним підходом"[1].

Поєднання принципу системності й історизму відбулося ще у вченні Гегеля. Гегелівське вчення, зазнавши ідеологічних перетворень, переходить до марксизму, але при цьому цілком зберігає свій зміст[2].

Перетворення історизму на метод є однією з провідних тенденцій радянської історичної методології, що й було закріплено в Радянській історичній енциклопедії 60-х років як принцип наукового мислення, що розглядає всі явища в їх розвитку за певними об'єктивними законами: "Історизм як методологічний принцип марксистської історіографії вимагає будь-яке явище минулого і сучасного розглядати по-перше, в процесі його виникнення, розвитку і зміни, по-друге, у зв'язку з іншими явищами і умовами даної епохи, по-третє, з конкретним досвідом історії, який дозволяє встановити не тільки безпосередні, але й окремі наслідки явища або процесу, що вивчається. Всі ці вимоги внутрішньо взаємозв'язані. Перша - орієнтує на вивчення внутрішніх законів досліджуваного явища, виокремлення головних подій його розвитку і його якісних особливостей на різних стадіях розвитку. Друга - підкреслює своєрідність і єдність кожної даної соціальної структури, окремі елементи якої можна зрозуміти лише в її співвіднесенні з цілями. Накінець третій пункт відображає єдність, спадковість й поступальність історичного процесу, в якому будь-яке явище є зрозумілим, лише будучи співвіднесеним не тільки з минулим, але й з майбутнім, в якому виявляються тенденції його подальшого розвитку[3].

Отже, в такому вигляді історизм постає як метод. Розглянемо тепер, що ж таке метод. Метод - це перш за все система правил і прийомів підходу у вивченні явищ.

За П.Копніним, метод - це правила дії, стандартні й однозначні; якщо немає стандартності й однозначності - немає і методу.

Стандартність і однозначність правил дії, як ознаки історичного методу в свій час піддав критиці К. Поппер[4].

Основною ознакою системності є зінтегрованість її елементів, але історія занадто багатолика і неоднозначна для того, щоб всі її елементи можна було зінтегрувати в єдине ціле. Як відмічав Леві-Стросс, історія є сукупністю множин, число яких нескінчене, тому, намагаючись охопити його як систему в певній історичній концепції, ми відриваємо лише частину від цілого. В цьому він вбачає основне протиріччя історії як науки, а, отже, і її методів: нескінчене вимірюється за допомогою кінечного[5]. Цей же дослідник спробував використати системний підхід до вивчення історії, але попередньо звузивши її рамки. Все ж в західній науці історизм зазнає кризи, що співпадає з кризою методологічного підходу.

На окрему увагу заслуговують роботи радянських вчених, які намагалися подолати цю кризу через принцип системи, що розвивається[6]. Поняття історизму видозмінюється. За М.Баргом історизму притаманний так званий хронотоп; тоді історизм - це спосіб мислення в хронотопі соціальними категоріями[7]. Присутність у визначенні соціальної площини породжує нові проблеми, які змушують дослідника вдаватися до розділення поля діяльності історика і соціолога. Зрештою, невідповідність предмету історії та методу її дослідження змушують автора констатувати той факт, що у 80-ті роки, так само, як і в 60-ті, суто історичного методу все ще не було знайдено.

Але історизм не припинив свого існування, до нього знову і знову повертаються дослідники. Ця категорія є продуктивною, оскільки намагається означити суто історичну проблематику, визначити природу історії, специфіку її буття. Історизм як категорія новітніх досліджень, особливо в західноєвропейській історіографії, заслуговує на окреме дослідження, оскільки, після періоду занепаду до неї знову повертаються вчені.

В даній роботі ми визначимо тільки окремі тенденції в пострадянській історіографії, що пов'язуються з переосмисленням історизму. По-перше змінюється сам зміст категорії. У 90-х роках робиться нова спроба переосмислення суті історії та методу її дослідження, що спрямовується в бік суб’єктивного сприйняття історичного матеріалу та ролі авторської інтерпретації в процесі його дослідження[8]. По-друге, виділяються різновиди історизму[9].

Отже, проблема історизму актуальна з огляду на свою багатовимірність та поліфункціональність. Тому так важливо повернутися до початків виникнення цього поняття і розглянути підходи до вивчення історії, що існували в історіографії доби романтизму.

Історизм - поняття, яке змінювало свою семантику протягом десятиліть. Тому перед нами стоїть завдання визначити зміст цього поняття відносно до початку XIX століття. Для нас історизм буде виступати як комплекс історіографічних проблем, що концентруються навколо виявлення і дослідження специфічної реальності - історичного буття. До нього входить проблема авторської історичної візії. Дослідження

необхідно вести паралельно з самим процесом усвідомлення істориками-романтиками сутнісних рис історичного процесу. Зв'язок історика-дослідника з об'єктивною сутністю історії як релятивної матерії, та історизм як входження історичної реальності до історіографічних концепцій. Лінію нашого дослідження можна означити як встановлення декількох проблемних точок та перехід від однієї до іншої: історіографічна традиція в контексті домінуючої розумової парадигми (раціоналізму) - Велика Французька революція - історизм як реакція на історіографічну кризу. Саме таку логіку дослідження підказує повторене в багатьох працях, присвячених романтизму твердження, що пов'язує всі три явища в єдине ціле. А саме те, що романтизм ініціює появу історизму, а сам романтизм є багато в чому наслідком Великої Французької революції (далі - ВФР) і сам по собі був сукупністю декількох культурологічних традицій.

Самі часові рамки романтизму є досить відносними: для французької історіографії добою романтизму вважається кінець XVIII - початок XIX ст. (до 30-х років включно)[10], так само, як і для німецького; тоді як для Польщі ці хронологічні рамки зсуваються до 20-х років XIX ст., вважаючи, що до того часу тривала преромантична доба[11]; для української ж історіографії нижньою межею є 30-ті роки XIX ст.[12]

Тому, пов'язуючи виникнення історизму з романтичною добою, початки проникнення до історіографій різних країн "історизуючого" підходу є теж досить відносними. Окремою проблемою є зародження історизму та перетворення його на гносеологічний метод. Більшість дослідників пов'язують виникнення історизму з добою романтизму, вважаючи його невід'ємною рисою романтичного світогляду[13]. Навіть ті автори, які відносять ознаки історизуючої свідомості до більш раннього періоду, змушені визнавати його якісні зміни на етапі романтизму. Так один з найавторитетніших дослідників історизму Ф.Майнек, пов'язуючи історизм з індивідуалізмом і рухом, кульмінаційним моментом вважає саме добу романтизму[14].

Причини виникнення як романтичного світогляду, так й історизму прийнято пов'язувати з ВФР, але стосовно історіографії такий зв'язок був досить умовним, оскільки базувався на аргументі про поширення демократичних тенденцій. Постає питання: чому саме факт усвідомлення ВФР став як переломним у переході від класичного світогляду до романтичного, так і показовим для самої романтичної історіографії? Для того, щоб вирішити це питання, необхідно звернутись до самої ВФР, до її сутнісних рис, які виділяє перш за все сучасна історіографія. Один з провідних сучасних дослідників ВФР Ф.Фюре відмічає такі її сутнісні риси, як: 1. Революція - це особлива форма руху, їй притаманна властивість вносити зміни. Тому: "Революцію як подію характеризує наявність модальності в самому історичному діянні"[15]. 2. Вона виробила особливу логіку революційних подій: "В концепції революції міститься дещо, що не підкоряється логічному ланцюгу причин і наслідків, а обумовлено лише її історичним ходом - це поява на історичній сцені такої практичної й ідеологічної тривалості, яка не вписується ні в які існуючі системи"[16]. 3. Внесення змін у співвідношення: час і подія.

Можна зауважити, що ця характеристика дана нашим сучасником, і до XIX ст. Відповісти на це можна лише тим, що концепція Ф.Фюре здобула популярності

лише тому, що підмітила сутнісні риси самого явища. Сутнісні, а отже, об'єктивно існуючі, притаманні самій ВФР, на які не могли не звернути увагу її історіографи у XIX ст. Але ця гіпотетична думка має й історіографічне підтвердження: суперечки в самій французькій історіографії про ступінь новизни такого явища, як ВФР. Класицисти стверджували його типологічність, романтики - неповторність та індивідуальність[17]. Але метою нашого дослідження не є питання політичної вагомості ВФР, нас вона цікавить не сама по собі, а як типове явище нетипового ряду унікальних подій, які не вкладаються в узагальнюючі схеми, зокрема - ламають схематичні побудови; події, що вимагають для свого усвідомлення пошуку нових інтелектуальних методик. Своєю появою вони розривають старий дискурс і входять проективно до нового, який тільки-но намітився в історіографії кінця XVIII - поч. XIX ст. На думку Ф.Фюре неможливо здійснити порівняльний аналіз Англійської та Великої Французької революцій саме тому, що вони належать до двох різних культурологічних дискурсів[18]. Одним з наслідків ВФР для історіографії є постановка питання про наявність розривів в причинно-наслідковому ланцюгу історичних явищ.

Криза в історіографії виникає там, де історик зустрічає опірність історичного матеріалу. Під опірністю матеріалу в XIX ст. ми розуміємо невкладання фактографічного матеріалу в абстрактні метаісторичні схеми просвітительської історіографії. Причиною є те, що подія має свою власну логіку розвитку, коли причини, що її породили не стикуються з власними наслідками, або коли саме явище містить декілька структур, що вимагає комплексного охоплення не тільки провідних тенденцій, але й деталей, тоді, як метасистема їх ігнорує. Спробуємо проілюструвати явище опірності історичного фактажу історіографічним методикам на прикладі кризових явищ, характерних для історіографії зазначеної доби. Один з дослідників ВФР - Токвіль намагався дослідити її через схему раціоналізованої метаісторії як процес і результат, а не як подію і розрив, що стає причиною концептуальної кризи: "Між причиною і наслідком, між Людовиком XVI і Бонапартом лежить пуста сторінка, так і не написана Токвілем з питаннями, які він ставить, але на які не знаходить чіткої відповіді: чому процес переходу від Старого Порядка до Нового пішов революційним шляхом ?... В його працях ніде немає узгодження між теорією Французької Революції та реальною революційною дійсністю"[19]. Неузгодженість причин і наслідків, теорії та практики невдовольняє самого Токвіля, який, розуміючи недосконалість такого дослідження, не знаходить інших методологічних прийомів, що поглиблює історіографічну кризу.

Інший приклад стосується кризи, пов'язаної з структурою предмету дослідження, коли видається неможливим застосування характерного для Просвітництва методу вибірковості до історичного фактажу з характерним упусканням (ігноруванням) деталей, оскільки деталь і є структурною одиницею самого явища. Опускання деталі містифікує предмет дослідження. Це досвід написання Сісмонді «Історії італійської республіки в середні віки». Складність дослідження полягає у віднайденні домінанти в такому історичному явищі, як італійська республіка. Її, власне, складають історія боротьби декількох відмінних між собою держав за свою незалежність. Саме ця відмінність і визначає зміст

предмету дослідження. Відмінність, що у фактографічному матеріалі представлена великою кількістю епізодів, дипломатичних інтриг, війн, що власне й давали можливість реалізувати принципи республіканізму на практиці в період тотального утвердження в Європі абсолютистської форми правління. Абсолютизм добре вкладався в узагальнюючі схеми метаісторії з її системотворчим центром у вигляді провідної ідеї, наперед визначеного і незмінного сенсу історії, а от такий деталізований матеріал створював враження просування по лабіринту. Такий матеріал сам диктував принципи дослідження, систему опису. Найбільш адекватною формою дослідження, за відсутності інших, був детальний опис, що почасти не задовольняло тогочасного читача, звиклого до прозорих і чітких конструкцій, до історій, в яких історичний фактаж лише ілюстрував авторську ідею, і ніяк не нав'зував своєї власної логіки. Сам Сісмонді відчував перед такого роду матеріалом страх просвітителя. Використати саме такий метод дослідження його штовхала безвихідь перед історичною фальсифікацією; він не міг зігнорувати деталь на користь абстрактної ідеї, оскільки сама деталь і визначала сутність явища. В той же час, якщо матеріал дозволяв (тобто навіть при упусканні деталі структура явища зберігалася), автор охоче йшов на її ігнорування[20].

Для подальшого дослідження необхідно уточнити зміст поняття "історизм", прийнятний саме для доби романтизму. Не дивлячись на наявність численних визначень "історизму", а вірніше враховуючи все різноманіття словесних формул, що існували на поч. XIX ст., можна виділити концепт, присутній у більшості з них. Вимога дослідження історичного колориту, підвищений інтерес до одиничних, неповторних історичних явищ, надання переваги індивідуальним характеристикам історичного об'єкту перед загальнотипологічними - це ті вимоги, які епоха, суспільна думка, професійна критика ставлять перед дослідником. Врахування історичного колориту визначає міру інтересу й популярності самого історичного дослідження. Але, безумовно, термін "колорит" не належить до сфери образотворчого мистецтва, не вичерпується він і поясненням "яскрава історична деталь". Це швидше знаковий термін, який по-перше актуалізує ті теми, якими взагалі не цікавилось Просвітництво, або відносило до другорядних; по-друге, означує цілий ряд категорій, які пов'зані з осмисленням нової (до цього незнаної) якості історичного буття - її релятивності. Такі категорії, як історичний час, мінливість, наповнення, суперечливість, внутрішня структура події та власна логіка її розгортання в історії, тема конечності, вмирущості як основна характеристика історичних о'бєктів. Власне цей термін ми можемо віднести до так званих пакетних категорій, якими оперувала романтична думка (термін "пакетне поняття" вводить О.Вайнштейн - див. посилання). Його родовою ознакою є полісемантизм, перебирання одним терміном значення одразу декількох, поєднаних спільністю означуваного явища. Тезуарусне визначення є розмитим, спостерігається змістовне перетікання. Зміст конкретизується, лише будучи поставленим у певний контекст; в той же час, він має певні межі інтерпретації, окреслені означуваною парадигмою (в даному випадку - характеристикою релятивності історії), і не є довільним.

На наш погляд, історизм, перш за все, виявляється як метод. Метод, який виник не шляхом абстрактного теоретизування, а внаслідок зіткнення теорії з практикою, а швидше шляхом емпіричним, як накопичення певних сутнісних даних, не задіяних традиційною схемою історії, які вимагали осмислення і врахування. Певне протиріччя між комплексом практичних пізнавальних прийомів, спрямованих на осягнення мінливої історичної реальності та старою системою мислення, зорієнтованою на метаісторію, створило опозицію між системним й історичним аналізом. Така опозиційність проявлялася на рівні вибору певного алгоритму дослідження (в одному випадку - тяжіння до схематизму, який ігнорує зміну, в іншому - мінливість, нестійкість форм як обов'язковий елемент); різниця в тематиці (за допомогою історизму досліджуються такі теми, які не цікаві для метаісторії: наприклад - історія провінції); в описі (для метаісторії необхідна наявність незмінних законів розвитку, тоді як історизмом такі закони часто виводяться з самого матеріалу і не є наперед заданою умовою).

Хоча саме в добу романтизму поняття та категорії, що утверджували в історії застиглість і одвічність метасистеми були піддані грунтовній критиці, але, все ж, вони продовжували активно використовуватись самими романтиками, оскільки вносили ілюзію упорядкованості в хаос історичного потоку. Тому досить дивними є висновки одного з найгрунтовніших дослідників романтизму Б.Реізова про неможливість провести системне порівняння історичних концепцій істориків романтичної доби[21]. Якраз такий зв’язок і простежується між французькими істориками - романтиками, та й сам дослідник почасти простежує його: не дивлячись на те, що фактично кожен історик утворює власну історичну школу, метаісторична історіософія Кузена впливає фактично на всі концепції істориків, творчість яких досліджує Б. Реізов. Для Гізо, Т’єррі, Кіне, Баланша, так само, як і для Сісмонді характерним є спроба подолання історії, вихід за межі її часового виміру. Такий підхід є характерним і для німецької історіографії доби романтизму, так, як і для польської, яскравим представником якої був Лелевіль. Не менш характерним він є і для українських істориків, які простежували в історії ідею теогенезу[22].

В добу романтизму продовжується зберігатись теоцентричність сенсу історії: “...я бачу присутність Бога в законах” говорить Гізо[23]; Барант намагається простежувати “головні віхи великого історичного шляху, вказаного провединням[24], для українських романтиків буття тісно пов’язане з теологічними засадами[25]. В добу романтизму провідна історична ідея втрачає свою теоцентричність на користь раціоналізованим її характеристикам. Якщо теоцентризм і зберігається, то набуває цілком раціоналізованого звучання: Бог представляється у вигляді певної розумної керуючої сили. Раціоналізація провідної історичної ідеї підсумовується гегелівською тезою: “Все дійсне (в тому числі й історичні форми) - розумне”. Навіть в теологічних концепціях українських романтиків серце, яке є чутливим, перебирає функцію розуміння. Знаковим для періоду романтизму є те, що провідні історичні ідеї отримують історичне походження, тобто вони виводяться з самого історичного матеріалу, як правило з того, на якому “спеціалізується” дослідник: сферою зацікавлення Т’єррі є середньовіччя, звідти він бере і провідну для історії Франції теорію

завоювань; Гізо, навпаки, звинувачують в осучасненні історичного минулого; Шлегель, займаючись прамовами, там же знаходить всесвітню історичну ідею. Звичайно, такий підхід звужував коло джерел, утверджував в історіографії принцип вибірковості, надавав всьому історичному процесу типологічних рис, характерних для самої системотворчої ідеї. Показовим є той факт, що історичний портрет Хлодвіга у Гізо носить портретну схожість з Наполеоном[26].

Отже, історіографічні концепції зазначеного періоду продовжують утверджувати трансцедентальні схеми історії у вигляді сенсу історії та його сутнісних рис: неперервність, незмінність та раціональна логічність історії, відкритої для інтелектуального розуміння. Але також в цей час вона зазнає трансформації. Постає питання, чому вона видозмінюється, впускаючи до старих схем такі категорії, які хоч і спрямовані на утвердження трансцедентальної неперервності історії, змушені все ж долати в собі ознаки мінливої історичної сутності? Адже той же романтизм, проявляючи генетичний зв'язок з класичним типом мислення, оперує вже іншими категоріями. До них належать такі: поняття "національний дух", яке хоча й діє у спільному семантичному полі трансцедентальних термінів подібності й повтору, що поза простором і часом з'єднують різнорідні історичні явища і події, віднаходячи сенсуальну спільність національної історії, все ж визнає, хоча б на рівні існування багатоманітності національних ідей, принцип індивідуалізму, неповторності; "традиція" - яка, відшуковуючи першопочатки серед різноманітних історичних форм, все ж таки визнає їх різноманітність. Завдяки їй романтики виділяли нове на основі незмінного. До таких же понять належить й "еволюція" - хоча воно і зв'язує єдиним організуючим принципом всі історичні події, відшуковуючи в кожному явищі його системну зв'язаність, але допускає постійну кореляцію і відозміну. Зрештою, на рівні емпіричного опису принцип логічного непротиріччя поступається місцем діалектиці. Спостерігається збільшення кількості самих історичних категорій: колорит епохи, історичний час, актуалізація проблеми джерела і т.д.

Як історія входить до метаісторії? Це відбувається через зіткнення метасистеми з методом. Хоча і система і метод - категорії теоретичного плану, але для даної епохи - метод, ще не будучи цілком відрефлектованим, належить до площини практики, тоді, як системний аналіз - це все ж площина теоретична. Саме невідповідність теоретичних конструкцій практичному випробуванню породжують необхідність зміни дослідницьких засад. Однин з доказів усвідомлення безсилості теоретичних побудов як таких, що не дають обіцяних результатів знаходимо у джерелознавстві кінця XVIII - поч. XIX ст.: "...критика джерела з позицій раціоналізма не виключала суб'єктивності у визначенні достовірності. Це показала вже полеміка Болтіна зі Щербатовим. Обидва вчених в оцінці достовірності, наприклад, Іоакімського літопису опиралися на подібні логічні правила, але прийшли, тим не менше до протилежних висновків"[27]. Отже, логіка аналізу джерел, заснована на обмеженні їх семантики, не спрацювала, що спонукає дослідників змінювати підходи вивчення джерел. У XIX ст. розповсюджується герменевтичний підхід до вивчення джерела, зорієнтований на його полісемантизм, ставлення до нього як до пам'ятки епохи. В цей час спостерігається розвиток наук, які головним предметом

своєї діяльності вважали виявлення не так типологічних, як індивідуальних особливостей самого джерела. Найкращим методом спілкування як з історією так і з джерелом є діалог. Діалогізація як метод публікації джерела через сітку авторських коментарів є, на думку В.Козлова, новою методологічною рисою археографічної роботи в XIX ст.: "...коментарі вносили в публікацію елементи діалога публікатора з джерелом. Вступаючи в складні відносини з текстом джерела, вони розширювали історичний контекст джерела, підкреслюючи ті чи інші особливості його змісту"[28]. Діалог як стиль написання історії дає бажане поєднання історичного колориту і авторського бачення історії. В період романтизму популярними є як публікації подорожніх заміток авторів минулих епох, так і здійснення подорожей самими істориками-романтиками для вивчення місцевого колориту.

Працюючи з історичними документами, історики відмічали присутність великої кількості матеріалу, що стосується історичного факту, події, діяча, але не вписується в загальноісторичні схеми історії саме з огляду на колористичний, нетривкий характер (зникають разом з епохою, людиною, подією). Пристосовуючи історичний фактаж до метаісторичних схем, історики втрачали його історичну "закоріненість". Це гостро відчував Т'єррі: "...продовжуючи пристосовувати факти до своєї мети, я з цікавістю придивлявся до них навіть тоді, коли вони не могли бути використаними для справи... і кожен раз, коли я знаходив хоч трохи життя й місцевого колориту в персонажах або подіях середньовіччя, я відчував хвилювання"[29]. Сам історичний фактаж ставив декілька завдань, одне з них - необхідність враховувати історичний колорит, що саме по собі в добу романтизму перетворювалось на методологічну засаду. Наскільки остання не вписувалась до метаісторії, конфронтуючи з нею показує творчість Баранта. Починаючи роботу над «Історією герцогів Бургундських», він цілком виходив з метаісторичних переконань: написати таку історію, щоб в ній всі явища і події були зв'язаними, щоб між ними простежувалась логіка причинно-наслідкового зв'язку, який би виводив читача до першопочатку, великої історичної ідеї, сенсу історії. Але в той же час занурення в історичний матеріал змусило автора замість системної зв'язаності подати галерею історичних портретів, де кожен розповідав про щось своє, не проявляючи схильності об'єднатися у велике ціле. Автор, намагаючись вникнути в логіку середньовічної історії, забував вказувати на провідну ідею, при описі тогочасних історичних подій застосовував прийоми, характерні для середньовічних хронік, що зробило його дослідження почасти незрозумілим і чудернацьким для тогочасного французького читача[30].

Вимога до колористичності історіописання, змушує авторів змінювати тематику, відшуковувати у вітчизняній історії яскраві сторінки. Так, зокрема, для української історіографії є характерним в цей час інтерес до козачини.

В той же час актуалізація проблеми джерела, як окремого виду діяльності сприяла розширенню джерельної бази. Початок XIX ст. для Російської імперії ознаменувався розповсюдженням ідеї збирання і збереження історичних джерел[31]. Виникає велика кількість приватних архівів, серед них зустрічаються спеціалізовані за певною тематикою: джерела до військової, економічної, соціальної історії. Тобто,

в історіографії з'являється переконання про неоднорідність самої історії, про наявність багатоплощинного простору, який не можна осягнути лише за допомогою історії права або владних структур. Власне це є однією з методологічних вимог дослідження всіх наявних історичних площин, не обмежуючись рамками політичної історії. Такий підхід вносить зміни і до метаісторії: для неї обов'язковою стає наявність багатовимірності, оскільки тільки в ній метаісторія може віднайти свою системотворчу ідею, яка тільки, відбившись в кожній історичній площині, може вважатись провідною історичною ідеєю. Поєднання метаісторії з багатоплощинністю було продуктивним саме для історій так званих недержавних народів. Для прояву абсолютної ідеї вже не є принципово важливим присутність того чи іншого факту, тієї чи іншої площини в історії народу. Якщо якась з них відсутня в силу специфіки історичного розвитку (наприклад, наявність державності), то це не означає, що в його історії сенсу не існує, адже абсолютна ідея пронизує всі прояви історичного буття, отже її присутність можна відшукати в інших (культурологічній, економічній і т.д.) площинах. Ця теза наносить удар по просвітительській тематичній вибірковості - надання пріоритету державотворчій тематиці. До неї через оновлену історіософську систему про існування історичних і неісторичних народів ще раз повертається Гегель. Провідною ідеєю його історіософської концепції є ідея державності, що й влаштовує суд над народами, визначаючи історичну чи неісторичну роль на основі зреалізованості в їх історіях державного первня. Тому для нього продуктивною залишається площина політичної історії, в якій абсолютна ідея проявляється фактично в класичній чистості і прозорості. Але такий підхід звужує засадничі методологичні принципи самої романтичної історіографії. Саме їй вдалося розширити вузькість просвітительської тематики далеко за межі політичної історії. Втрата її пріоритетної ролі актуалізує будь-які історичні форми, в яких проявляється сутнісна для національної історіографії історична ідея. Такими є власне етногенетичні концепції.

В романтичну добу ставиться під сумнів взагалі об'єктивність існування сенсу історії. Адже, якщо провідними ідеями історичного розвитку є поглиблення раціональних засад, моральності, добра, краси і т.д., то як оцінити таке явище, зокрема, в історії України, як період Руїни (в історіографії доби романтизму цей період, як правило потрактовується як такий, що позбавлений будь-якого сенсу[32]. Наявність перервності в розвитку абсолютної ідеї повертає їй часовий вимір, а, отже, позбавляє трансцедентальності. Взагалі, розповсюдження думки, що найголовнішою ідеєю історії є відсутність будь-якої ідеї, послаблює причинно-наслідковий зв'язок, між самими історичними явищами, що повертає історика до специфіки самого явища. Підвищеним інтересом в історії користуються явища одиничні, нетипові. Так І.Срезневський для своїх історичних портретів намагався вибрати персоналії, життєвий шлях яких був відмічений серією "перетворень". Ю.Хмельницький перетворювався з гетьмана на монаха, з монаха на князя, з християнина на мусульманина. "Особливо широка творча уява І.Срезневського розгулялася в нарисах, присвячених І.Брюховецькому... Автор послідовно провів свого героя через серію перетворень..."[33].

Коротке дослідження не вичерпує теми історизму в силу складності цього питання. В даному дослідженні ми спробували виявити сутнісні світоглядні зрушення, що відбулися в добу романтизму, і проникнення історизму через методологічні засади до метаісторії. Коротко підсумовуючи цей процес, можна зазначити що нова методологія дослідження, яка є наслідком практичної роботи історика вносить певну затьмареність в чистоту просвітницьких історичних побудов через надання метаісторичним раціоналізованим конструктам сутнісних рис історичного буття. Сама системотворча історична ідея проходить цілий ряд перетворень, набуваючи різних історичних форм. Контекст епохи накладає на неї свій відбиток, традиція поєднується з новизною, Майстерність багатоплощинної історії змушує відшуковувати історичний сенс в нових аспектах людського буття. Ідея розвитку вносить характеристику початкової неповноти абсолютної ідеї, яка збувається лише в історії, долаючи суперечності та зазнаючи ряду перетворень. Окремою темою є питання присутності історизму в ірраціональних концепціях історії. Адже саме романтизм відкриває нові позараціональні площини людського буття: історія як предмет емоційного відчування інтуїтивного осягнення і т.д. Це дає поштовх для історіографії, базованої на інших, не раціоналізованих засадах.

---

[1] Барг М.А. Категории и методы исторической науки. М., 1984. С.130.

[2] Див.: Садовский В.Н. Карл Поппер, Гегелевская диалектика и формальная логика // Вопросы философии. 1995. №1. С.142.

[3] Советская историческая энциклопедия: В 16 т. М., 1965. Т.6. С.454.

[4] Див.: Поппер К. Злиденність історицизму. К., 1994.

[5] Див.: Levi-Strauss C.O. Criteria of Science in the Social and Human Disciplines //International Social Science Journal. 1974. Vol.16. №4.

[6] Див. Коган М.С. Системность и историзм //Философские науки. 1977. №5. С.114-121; Ковальченко И.Д. Методы исторического исследования. М., 1987; Барг М.А. Указ. соч.

[7] Барг М.А. Указ. соч. С.62-63.

[8] Див.: Хвостова К.В. Финн В.К. Проблемы исторического познания в свете современных междисциплинарных исследований. М., 1997.

[9] Див.: Дульнєва Н.В. Взаємозв'язок теоретичного та практичного в історії: Автореф. дис. … к.і.н. Львів, 1997.

[10] Див.: Реизов Б.Г. Французская романтическая историография (1818-1830). Л., 1956.

[11] Див.: Зашкильняк Л.А. Формирование и развитие исторической науки в Польше. Львов, 1986.

[12] Див.: Кравченко В.В. Нариси з української історіографії епохи національного Відродження (друга половина XVIII - середина XIX ст.). Харків, 1996.

[13] Див. Topolski J. Metodologia Historii. W., 1984; Iggers G.G. The German Conception of History. Middletown, 1968; Реизов Б.Г. Указ. соч.; Вайнштейн О. Язык романтической мысли. О философском стиле Новалиса и Фридриха Шлегеля. М., 1994 та ін. праці.

[14] Див.: Meinecke F. Die Entsthug des Historismus. Munchen, 1946.

[15] Фюре Ф. Постижение Французкой Революции. СПб., 1998. С.31.

[16] Там же. С.32.

[17] Реизов Б.Г. Указ. соч. С.61.

[18] Фюре Ф. Указ. соч. С.35.

[19] Там же. С.32.

[20] Реизов Б.Г. Указ. соч. С.39-40.
[21] Там же. С.529.
[22] Див.: Бовсунівська Т.В. Феномен українського романтизму. К., 1997. Частина 1: Теогенез і етногенез.
[23] Реизов Б.Г. С.183.
[24] Там же. С.138.
[25] Див.: Нахлік Є. Християнський субстракт історіософії Пантелеймона Куліша // Філософська думка. 1999. №5. С.102-118.
[26] Див.: Реизов Б.Г. Указ. соч. С.199-200.
[27] Козлов В.П. Российская археография в конце XVIII - первой четверти XIX в. М., 1999. С.256.
[28] Там же. С.346.
[29] Реизов Б.Г. Указ. соч. С.82.
[30] Там же. С.166.
[31] Там же. С.263.
[32] Див.: Кравченко В.В. Вказ. праця.
[33] Там само. С.289.